DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojhpl-06-11-45 Pages: 539-551

Oriental Journal of History, Politics and Law

ORIENTAL JOURNAL OF HISTORY, POLITICS AND LAW

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojhpl

EDUCATION AS A FACTOR OF SOCIALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY

Ugilkhon Namozovna Akhmedova
PhD in Philosophy, Associate Professor
Fergana Regional Center for Pedagogical Excellence
E-mail: n.scienceofworld@gmail.com
Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: education, socialization, spiritual upbringing, professional socialization, subjectification, social institutions, digital environment, human capital.

Received: 21.11.26
Accepted: 22.11.26
Published: 23.11.26

Abstract: The article examines the socializing function of education in modern society from a socio-philosophical perspective. Drawing on the works of E. Durkheim, J. Dewey, T. Parsons, P. Berger and T. Luckmann, P. Bourdieu, G. Biesta and U. Bronfenbrenner, the legacy of Abu Nasr al-Farabi and Abdulla Avloni, as well as the Law of the Republic of Uzbekistan “On Education”, the Concept of Continuous Spiritual Education and the Development Strategy of New Uzbekistan, the author proposes a typology of five socializing functions of education: cultural transmission, role and professional preparation, civic participation, equalization of opportunities and subjectification. The study shows that the adaptive and developmental functions of education form a dialectical unity and that digital transformation gives each function new content. The socializing tasks of each stage of continuous education are specified. A model of cooperation between educational institutions, the family, the mahalla, the labour market, the media and civil society institutions is put forward. The article concludes with practical recommendations for strengthening the socializing potential of education in Uzbekistan.

ZAMONAVIY JAMIYAT TARAQQIYOTIDA TA’LIMNING IJTIMOIYLASHTIRUVCHI FUNKSIYASI

O‘g‘ilxon Namozovna Ahmedova
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Farg‘ona viloyati Pedagogik mahorat markazi
E-mail: n.scienceofworld@gmail.com
Farg‘ona, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: ta’lim, ijtimoiylashuv, ma’naviy tarbiya, kasbiy ijtimoiylashuv, subyektlashtirish, ijtimoiy institutlar, raqamli muhit, inson kapitali.

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy jamiyatda ta’limning ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi ijtimoiy-falsafiy jihatdan, nazariy-tahliliy usullar va me’yoriy hujjatlar tahlili asosida o‘rganilgan. E.Dyurkgeym, J.Dyui, T.Parsons, P.Berger va T.Lukman, P.Burdye, G.Biesta va U.Bronfenbrenner asarlari, Abu Nasr Forobiy va Abdulla Avloniy merosi hamda “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi va Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi asosida ta’limning beshta ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi tipologiyasi taklif etilgan: madaniy uzatish, rol va kasbiy tayyorgarlik, fuqarolik ishtiroki, imkoniyatlarni tenglashtirish va subyektlashtirish. Ta’limning moslashtiruvchi va rivojlantiruvchi vazifalari dialektik birlikni tashkil etishi, raqamli transformatsiya esa har bir funksiyaga yangi mazmun berishi ko‘rsatilgan. Ta’lim muassasasi, oila, mahalla, mehnat bozori, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligi modeli ishlab chiqilgan. Uzluksiz ta’limning har bir bosqichida ijtimoiylashuv vazifalari aniqlashtirilgan, pedagog shaxsining roli asoslangan. Xulosada O‘zbekistonda ta’limning ijtimoiylashtiruvchi salohiyatini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

СОЦИАЛИЗИРУЮЩАЯ ФУНКЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Угилхон Намозовна Ахмедова
Доктор философии (PhD) по философским наукам, доцент
Центр педагогического мастерства Ферганской области
E-mail: n.scienceofworld@gmail.com
Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: образование, социализация, духовное воспитание, профессиональная социализация, субъектификация, социальные институты, цифровая среда, человеческий капитал.

Аннотация: В статье с социально-философских позиций рассматривается социализирующая функция образования в современном обществе. На основе трудов Э. Дюркгейма, Дж. Дьюи, Т. Парсонса, П. Бергера и Т. Лукмана, П. Бурдье, Г. Бисты и

У. Бронфенбреннера, наследия Абу Насра Фараби и Абдуллы Авлони, а также Закона Республики Узбекистан «Об образовании», Концепции непрерывного духовного воспитания и Стратегии развития Нового Узбекистана предложена типология пяти социализирующих функций образования: культурная трансляция, ролевая и профессиональная подготовка, гражданское участие, выравнивание возможностей и субъектификация. Показано, что адаптивная и развивающая функции образования образуют диалектическое единство, а цифровая трансформация наполняет каждую функцию новым содержанием. Уточнены задачи социализации на каждой ступени непрерывного образования. Разработана модель взаимодействия образовательного учреждения с семьёй, махаллей, рынком труда, средствами массовой информации и институтами гражданского общества. В заключении даны практические рекомендации по усилению социализирующего потенциала образования в Узбекистане.

Kirish. Globallashuv, raqamli transformatsiya va mehnat bozoridagi tez o‘zgarishlar sharoitida ta’limning jamiyatdagi o‘rnini faqat bilim va ko‘nikma berish bilan izohlab bo‘lmaydi. Ta’lim muassasasi shaxs ijtimoiy rollarni, xulq-atvor me’yorlarini, hamkorlik va mas’uliyat qoidalarini ilk bor tizimli ravishda o‘zlashtiradigan makondir. Shu sababli ijtimoiy falsafada ta’lim shaxsning jamiyatga kirib borishini ta’minlovchi asosiy institutlardan biri sifatida o‘rganiladi.

Ta’limning ijtimoiylashtiruvchi vazifasi avlodlararo davomiylik bilan bog‘liq. Jamiyat tarixiy tajriba, madaniy qadriyatlar va axloqiy tamoyillarni yangi avlodga ta’lim orqali yetkazadi. Ayni paytda ta’lim mustaqil fikrlash, ijodiy tashabbus va tanqidiy mushohadani ham rivojlantiradi. Shuning uchun ijtimoiylashuvni mavjud me’yorlarga moslashish deb tushunish yetarli emas: u shaxsning jamiyat hayotida faol subyekt sifatida shakllanishini ham qamrab oladi.

O‘zbekistonda keyingi yillarda ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida islohotlar olib borilmoqda. 2020-yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi va 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligini, yoshlarning kasbiy tayyorgarligi va ma’naviy kamolotini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilaydi. Bu hujjatlar ta’limning ijtimoiylashtiruvchi vazifasini ijtimoiy-falsafiy jihatdan qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy jamiyatda ta’limning ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi mazmunini ochib berish va uni O‘zbekiston sharoitida takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi savollar qo‘yildi: ta’limning ijtimoiylashuvdagi o‘rni klassik va zamonaviy nazariyalarda qanday talqin etiladi; ta’limning ijtimoiylashtiruvchi funksiyalarini qanday tasniflash mumkin; raqamli muhit bu funksiyalarga qanday yangi talablar qo‘yadi; ta’lim muassasasi, oila, mahalla va mehnat bozori o‘rtasidagi hamkorlikni qanday modellashtirish mumkin. Maqolaning ilmiy yangiligi ta’limning ijtimoiylashtiruvchi funksiyalari tipologiyasi va ijtimoiy institutlar hamkorligining tavsiya etilayotgan modelida aks etgan.

Adabiyotlar sharhi. Ta’limning ijtimoiylashtiruvchi mohiyatini nazariy jihatdan birinchilardan bo‘lib E.Dyurkgeym asoslab bergan. U ta’limni katta avlodning hali ijtimoiy hayotga tayyor bo‘lmagan yosh avlodga ko‘rsatadigan tizimli ta’siri, jamiyatning axloqiy me’yorlari va jamoaviy qadriyatlarini uzatuvchi institut deb hisoblagan [1]. Dyurkgeym nazarida maktab ijtimoiy birdamlikni ta’minlaydi va shaxsni jamiyat e’tirof etgan me’yorlarga moslashtiradi.

J.Dyui esa ta’limni demokratik jamiyat hayotining tarkibiy qismi deb bilgan. Uning fikricha, bola ijtimoiy tajribani tayyor holda qabul qilmaydi, balki jamoaviy faoliyatda ishtirok etib, o‘z tajribasini qayta qurish orqali o‘zlashtiradi [2]. Dyui yondashuvi ta’lim oluvchini faol subyekt sifatida ko‘rishga asos bo‘lgan va bugungi loyiha asosida o‘qitish metodlarining falsafiy ildizlaridan biri hisoblanadi.

P.Burdye va J.-K.Passeron ta’lim tizimining boshqa tomoniga e’tibor qaratgan. Ularning madaniy kapital va ijtimoiy reproduksiya konsepsiyasiga ko‘ra, maktab oiladan olingan madaniy resurslarni baholaydi va shu yo‘l bilan ijtimoiy tafovutlarni qayta tiklashi mumkin [3]. Bu xulosa ta’limdagi teng imkoniyatlar masalasini ijtimoiylashuv nazariyasining ajralmas qismiga aylantirdi.

T.Parsons maktab sinfini ijtimoiy tizim sifatida tahlil qilib, uning ikki vazifasini ajratgan: shaxsda kelajakdagi ijtimoiy rollar uchun zarur sifat va qadriyatlarni shakllantirish hamda shaxslarni jamiyatning rol tuzilmasi bo‘yicha taqsimlash [4]. P.Berger va T.Lukman birlamchi va ikkilamchi ijtimoiylashuvni farqlaganlar. Birlamchi ijtimoiylashuv oilada kechadi, ikkilamchisi esa maktab va kasbiy muhit kabi institutsional sohalarda ro‘y beradi [5]. Rus olimi A.V.Mudrik ijtimoiylashuvni shaxsning jamiyat madaniyatini o‘zlashtirishi va ayni vaqtda o‘zini mustaqil subyekt sifatida namoyon etishi deb ta’riflaydi va bu jarayonda tabiiy, nisbatan yo‘naltirilgan va ijtimoiy nazorat ostidagi ijtimoiylashuvni ajratadi; ta’lim muassasasi aynan oxirgi turga mansub [6].

Zamonaviy ta’lim falsafasida G.Biestaning qarashlari keng muhokama qilinmoqda. U ta’limning uch vazifasini ko‘rsatadi: malaka berish (qualification), ijtimoiylashtirish

(socialisation) va subyektlashtirish (subjectification), ya’ni shaxsning mustaqil va mas’uliyatli bo‘lib shakllanishi [7]. Biestaning fikricha, ta’lim sifatini faqat o‘lchanadigan natijalar bilan baholash keyingi ikki vazifani chetda qoldiradi. Dj.Koulmanning ijtimoiy kapital haqidagi tadqiqoti oila va jamoa resurslari bolaning ta’limdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qilishini ko‘rsatgan [8]. U.Bronfenbrennerning ekologik modeli esa shaxs rivojlanishini oila, maktab, qo‘shnichilik va kengroq ijtimoiy tizimlarning o‘zaro bog‘liq ta’siri sifatida tushuntiradi [9]. Bu ikki yondashuv ta’limni boshqa ijtimoiy institutlardan ajratib o‘rganib bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Ta’lim va jamiyat munosabati masalasi Sharq falsafiy tafakkurida ham chuqur ildizga ega. Abu Nasr Forobiy fozil shahar haqidagi ta’limotida insonning baxtga erishishini jamiyatdagi hamkorlik bilan bog‘laydi. Uning fikricha, inson o‘z kamolotiga yolg‘iz holda emas, boshqalar bilan birgalikda yashash va bir-biriga yordam berish orqali erishadi, ta’lim va tarbiya esa shu birgalikdagi hayotga tayyorlaydi [10]. XX asr boshida Abdulla Avloniy tarbiyani millat taqdiri bilan bog‘lab, “tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot” masalasi ekanini yozgan [11]. Avloniy badan, fikr va axloq tarbiyasini bir-biridan ajratmagan, tarbiyani oila, maktab va jamiyatning umumiy vazifasi deb bilgan. Bu qarashlar ijtimoiylashuvning zamonaviy nazariyalari bilan hamohang bo‘lib, milliy ta’lim falsafasining tarixiy asosini tashkil etadi.

O‘zbekistonning me’yoriy-huquqiy hujjatlari ham ta’lim va tarbiyani yagona jarayon sifatida talqin qiladi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda tarbiya “aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga” qaratilgan tizimli jarayon sifatida, ta’lim esa nazariy bilim, malaka va amaliy ko‘nikmalar berishga, qobiliyatni rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida ta’riflangan [12]. Qonun uzluksiz ta’lim tizimini maktabgacha ta’limdan tortib kattalarni o‘qitish va malakasini oshirishgacha bo‘lgan bosqichlarni qamrab oluvchi yaxlit tizim sifatida belgilaydi. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi tarbiyani oiladan boshlab barcha ta’lim bosqichlarida izchil olib borishni nazarda tutadi [13]. Taraqqiyot strategiyasi esa inson kapitalini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish va yoshlarni kasbga tayyorlash vazifalarini belgilaydi [14]. YUNESKOning ta’lim kelajagiga bag‘ishlangan ma’ruzasida ta’lim jamiyatni birlashtiruvchi yangi ijtimoiy kelishuv sifatida ko‘riladi, unda hamkorlik, birdamlik va umr bo‘yi o‘qish tamoyillari ustuvor deb e’tirof etiladi [15].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiylashuv nazariyalarida ta’limning moslashtiruvchi va o‘zgartiruvchi vazifalari alohida-alohida chuqur o‘rganilgan. Biroq ularni yagona tipologiyada birlashtirish va milliy sharoitdagi institutsional hamkorlik bilan bog‘lash masalasi yetarli tadqiq etilmagan. Ushbu maqola shu bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega va empirik so‘rovga tayanmaydi. Unda tizimli yondashuv, qiyosiy-nazariy tahlil, tarixiy-mantiqiy usul hamda hujjatlar tahlilidan foydalanildi. Qiyosiy tahlil Dyurkgeym, Dyui, Parsons, Berger va Lukman, Burdye,

Biesta va Bronfenbrenner konsepsiyalarini ta’limning ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi nuqtayi nazaridan solishtirishga xizmat qildi. Hujjatlar tahlili obyekti sifatida “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi va Taraqqiyot strategiyasi olindi. Tahlil natijalari asosida mualliflik tipologiyasi va institutsional hamkorlik modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotning cheklovi shundaki, taklif etilgan model hozircha nazariy asoslangan bo‘lib, uning samaradorligi keyingi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi lozim.

Tahlil va natijalar. Nazariy manbalarni qiyoslash ta’limning ijtimoiylashtiruvchi vazifasi bir necha o‘zaro bog‘liq funksiyalardan tashkil topganini ko‘rsatdi. Ularning har biri o‘z nazariy asosiga, mazmuniga va natija ko‘rsatkichlariga ega. Muallif tomonidan taklif etilgan tipologiya 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Ta’limning ijtimoiylashtiruvchi funksiyalari tipologiyasi (muallif ishlanmasi)

Funksiya	Nazariy asos	Mazmuni	Natija ko‘rsatkichlari
Madaniy uzatish	E.Dyurkgeym [1]	Qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va tarixiy xotirani avloddan avlodga yetkazish	Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bilish va ularga amal qilish
Rol tayyorgarligi va kasbiy ijtimoiylashuv	T.Parsons [4]; P.Berger, T.Lukman [5]	Kelajakdagi ijtimoiy va kasbiy rollarga tayyorlash, kasbiy yo‘naltirish	Kasb tanlashdagi ongli qaror, mehnat bozoriga moslashuv
Fuqarolik ishtiroki	J.Dyui [2]	Jamoaviy faoliyat, muloqot va hamkorlik orqali ijtimoiy tajriba orttirish	Ijtimoiy loyihalarda qatnashish, huquqiy madaniyat
Imkoniyatlarni tenglashtirish	P.Burdye, J.-K.Passeron [3]; Dj.Koulman [8]	Turli oilaviy va hududiy sharoitdagi ta’lim oluvchilarga teng imkoniyat yaratish	Sifatli ta’limdan foydalanish, ijtimoiy mobillik
Subyektlashtirish	G.Biesta [7]; A.V.Mudrik [6]	Mustaqil fikrlash, tanqidiy mushohada va mas’uliyatli qaror qabul qilishni rivojlantirish	Axborotni mustaqil baholash, shaxsiy pozitsiyani asoslay olish

Tipologiya ikki muhim xulosaga olib keladi. Birinchidan, madaniy uzatish va rol tayyorgarligi ta’limning moslashtiruvchi tomonini, fuqarolik ishtiroki va subyektlashtirish esa uning rivojlantiruvchi tomonini ifodalaydi. Bu ikki tomon bir-birini inkor etmaydi. Qadriyatlarni chuqur anglagan shaxs ularni mustaqil fikr bilan himoya qila oladi, shuning uchun moslashuv va mustaqillik o‘rtasidagi munosabat dialektik xarakterga ega. Ikkinchidan, imkoniyatlarni tenglashtirish funksiyasi o‘z-o‘zidan amalga oshmaydi. Hududiy, iqtisodiy va texnologik tafovutlar mavjud ekan, bu funksiya maqsadli siyosat va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini talab qiladi.

Imkoniyatlarni tenglashtirish funksiyasining amaliy mazmuni ijtimoiy mobillik bilan bog‘liq. Koulman ko‘rsatganidek, oila va jamoaning ijtimoiy kapitali kam bo‘lgan holatlarda ta’lim muassasasi bu kamchilikni qisman to‘ldira oladi [8]. Buning uchun qo‘shimcha mashg‘ulotlar, maslahat xizmatlari, kasbga yo‘naltirish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash choralari kerak. Kam ta’minlangan oilalar farzandlarini kasb-hunar, tadbirkorlik asoslari va moliyaviy savodxonlikka o‘rgatish ularning mehnat bozoriga mustaqil kirib borishini osonlashtiradi. Shu tariqa ta’lim shaxsiy farovonlikka erishish vositasiga va jamiyatdagi ijtimoiy tafovutlarni kamaytirish omiliga aylanadi. Burdye ogohlantirgan reproduksiya xavfi esa ta’lim muassasalari o‘quvchilarni faqat oilaviy imkoniyatlariga qarab emas, balki shaxsiy qobiliyat va harakatiga qarab baholaganda kamayadi [3].

Milliy me’yoriy hujjatlar tahlili ushbu funksiyalarning barchasi qonunchilikda aks etganini ko‘rsatdi. Qonunda ta’lim va tarbiyaning birgalikda ta’riflanishi madaniy uzatish va subyektlashtirish funksiyalarini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi [12]. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi oila, ta’lim muassasasi va jamoatchilikning hamkorligini nazarda tutadi [13]. Taraqqiyot strategiyasida esa kasbiy ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish vazifasi qo‘yilgan [14]. Demak, huquqiy asos yaratilgan, endi bu hujjatlardagi g‘oyalarni ta’lim muassasalari amaliyotida izchil tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb.

Raqamli muhit ijtimoiylashuvning yangi makoniga aylandi. Masofaviy o‘qitish platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va sun’iy intellektga asoslangan ta’lim vositalari bilim olish imkoniyatini kengaytirdi, ayni paytda shaxsning muloqot tajribasini ham o‘zgartirdi. Bu holat 1-jadvaldagi har bir funksiyaga yangi mazmun beradi. Madaniy uzatish raqamli madaniyat va axborot odobini, fuqarolik ishtiroki onlayn muhitdagi mas’uliyatli xulqni, subyektlashtirish esa axborot savodxonligi va manipulyatsiyani farqlay olish ko‘nikmasini o‘z ichiga ola boshladi. Raqamli imkoniyatlardan foydalanishdagi tafovut esa imkoniyatlarni tenglashtirish funksiyasi uchun yangi vazifa sifatida maydonga chiqmoqda.

Ijtimoiylashuv uzluksiz ta’limning har bir bosqichida o‘ziga xos vazifaga ega. Maktabgacha ta’limda bola tengdoshlari bilan muloqot qilish, navbat kutish, umumiy qoidaga bo‘ysunish kabi dastlabki ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydi. Umumiy o‘rta ta’limda fuqarolik ongi, huquqiy madaniyat va tarixiy xotira shakllanadi, kasb tanlashga tayyorgarlik boshlanadi. Professional ta’lim va oliy ta’lim kasbiy ijtimoiylashuvning asosiy bosqichi hisoblanadi: bu yerda shaxs kasb hamjamiyatining me’yorlari, kasb odobi va mehnat madaniyatini o‘zlashtiradi. Kattalarni o‘qitish va malaka oshirish tizimi esa mehnat bozoridagi o‘zgarishlarga qayta moslashish imkonini beradi. Bosqichlar o‘rtasidagi uzviylik buzilsa, oldingi bosqichda shakllangan ko‘nikmalar keyingi bosqichda yo‘qolib ketishi mumkin. Shu sababli ijtimoiylashuv

vazifalarini o‘quv dasturlarida bosqichma-bosqich, takrorlanmasdan va bir-birini to‘ldiradigan tarzda rejalashtirish zarur.

Kasbiy ijtimoiylashuv masalasi alohida e’tibor talab qiladi. Parsons ko‘rsatganidek, ta’lim tizimi shaxslarni jamiyatning rol tuzilmasi bo‘yicha taqsimlaydi [4]. Agar bu jarayon shaxsning qiziqishi va qobiliyatini hisobga olmasa, kasb tanlash tasodifiy bo‘lib qoladi va keyinchalik kasbiy qoniqmaslikka olib keladi. Kasbga yo‘naltirish ishlari maktabning yuqori sinflarida boshlanib, professional ta’lim va oliy ta’limda amaliyot, ustoz-shogird an’anasi va ish beruvchilar bilan hamkorlik orqali davom ettirilishi lozim. Taraqqiyot strategiyasida belgilangan kasb-hunarga o‘qitish tizimini kengaytirish vazifasi aynan shu yo‘nalishni nazarda tutadi [14].

Raqamli muhitning ijtimoiylashuvga ta’siri bir tomonlama emas. Axborot oqimining haddan tashqari ko‘payishi, virtual muloqotning jonli muloqot o‘rnini egallashi, ishonchsiz axborot va manipulyatsiya xavfi yoshlarning ijtimoiy identifikatsiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday sharoitda ta’lim muassasasi axborotni tekshirish, manbani baholash, turli qarashlarni hurmat bilan muhokama qilish va onlayn muhitda o‘z shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni o‘rgatishi lozim. Raqamli savodxonlik alohida fan sifatidagina emas, balki barcha fanlarni o‘qitishda qo‘llanadigan umumiy kompetensiya sifatida shakllantirilsa, uning ijtimoiylashtiruvchi samarasi ortadi.

Bronfenbrenner modeli va Koulmanning ijtimoiy kapital konsepsiyasi asosida ta’limning boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorligini modellashtirish mumkin. O‘zbekiston sharoitida oila va mahalla ijtimoiylashuvning an’anaviy va mustahkam institutlari hisoblanadi. Ta’lim muassasasi ular bilan uyg‘un ishlagandagina shaxs turli muhitlarda bir-biriga zid bo‘lmagan qadriyat va xulq namunalarini o‘zlashtiradi. Taklif etilayotgan hamkorlik modeli 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Ta’lim muassasasi va ijtimoiy institutlar hamkorligi modeli (muallif ishlanmasi)

Institut	Ijtimoiylashuvdagi asosiy vazifasi	Ta’lim muassasasi bilan hamkorlik shakllari	Kutilayotgan natija
Oila	Birlamchi ijtimoiylashuv, qadriyatlar va xulq asoslarini shakllantirish	Ota-onalar kengashlari, oilaviy tarbiya bo‘yicha maslahatlar, birgalikdagi tadbirlar	Oila va maktab talablarining uyg‘unligi
Mahalla	Qo‘shnichilik, o‘zaro yordam va jamoaviy mas’uliyat an’analarini saqlash	Volontyorlik, ijtimoiy loyihalar, keksa avlod bilan uchrashuvlar	Fuqarolik faolligi va ijtimoiy hamjihatlik
Mehnat bozori va ish beruvchilar	Kasbiy rollar va talablarni belgilash	Amaliyot, dual ta’lim, kasbga yo‘naltirish dasturlari, ustoz-shogird tizimi	Bitiruvchilarning kasbiy moslashuvi

Institut	Ijtimoiylashuvdagi asosiy vazifasi	Ta’lim muassasasi bilan hamkorlik shakllari	Kutilayotgan natija
Ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar	Axborot muhitini shakllantirish	Media savodxonlik mashg‘ulotlari, o‘quvchilar media loyihalari	Axborotni tanqidiy baholash, mas’uliyatli muloqot
Fuqarolik jamiyati institutlari	Ijtimoiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash	Yoshlar tashabbuslari, munozara klublari, jamoatchilik loyihalari	Ijtimoiy muammolarni birgalikda hal etish tajribasi

Model ta’lim muassasasini institutlar o‘rtasida muvofiqlashtiruvchi bo‘g‘in sifatida ko‘radi. Ta’lim muassasasi shaxsning oila, mahalla va raqamli muhitda orttirgan tajribasini umumlashtiradi va uni konstruktiv ijtimoiy faoliyatga yo‘naltiradi. Institutlar o‘rtasidagi aloqa uzilganda shaxs turli manbalardan bir-biriga zid ko‘rsatmalar oladi, bu esa uning qadriyatlar tizimida noaniqlik va moslashuvda qiyinchilik keltirib chiqarishi mumkin.

Muhokama. Olingan natijalar ta’limning ijtimoiylashtiruvchi vazifasini tor ma’noda, ya’ni faqat me’yorlarni o‘rgatish deb tushunish bugungi jamiyat ehtiyojlariga javob bermasligini ko‘rsatadi. Biesta ta’kidlaganidek, ta’lim sifati faqat akademik natijalar bilan o‘lchansa, ijtimoiylashtirish va subyektlashtirish vazifalari e’tibordan chetda qoladi [7]. Shu sababli ta’lim natijadorligini baholashda ijtimoiy mas’uliyat, muloqot kompetensiyasi, jamoada ishlash va tanqidiy fikrlash kabi sifat ko‘rsatkichlarini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Dyurkgeym va Dyui yondashuvlari o‘rtasidagi farq ko‘pincha qarama-qarshilik sifatida talqin qilinadi. Bizning fikrimizcha, milliy ta’lim amaliyoti uchun ularni bir-birini to‘ldiruvchi qarashlar sifatida ko‘rish samaraliroq. Milliy qadriyatlar va tarixiy xotirani o‘rgatish Dyurkgeym ta’kidlagan ijtimoiy birdamlikni ta’minlaydi, hamkorlikda o‘qitish va loyiha usullari esa Dyui nazarda tutgan faol ishtirokni rivojlantiradi. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasining oiladan boshlanuvchi izchil tarbiya g‘oyasi ham shu uyg‘unlikka mos keladi [13].

Ko‘rib chiqilgan yondashuvlarni uch guruhga ajratish mumkin. Strukturaviy-funksional yondashuv (Dyurkgeym, Parsons) ta’limni jamiyat barqarorligini ta’minlovchi mexanizm sifatida ko‘radi va asosiy e’tiborni me’yorlarni uzatish hamda rollarni taqsimlashga qaratadi [1; 4]. Uning kuchli tomoni ijtimoiy birdamlik va avlodlar davomiyligini tushuntirishida, zaif tomoni esa shaxs faolligini va ta’lim imkoniyatlaridagi tafovutlarni yetarli hisobga olmasligida. Tanqidiy-reproduktiv yondashuv (Burdye, Passeron) aynan shu tafovutlarni ochib beradi, biroq ta’limning birlashtiruvchi va rivojlantiruvchi salohiyatini kamroq ko‘rsatadi [3]. Pragmatik va subyektga yo‘naltirilgan yondashuv (Dyui, Biesta, Mudrik) shaxsni ijtimoiylashuvning faol ishtirokchisi deb biladi, ammo uning g‘oyalari amaliyotga tatbiq etilishi uchun institutsional qo‘llab-quvvatlash talab etiladi [2; 6; 7].

Bu yondashuvlarning har biri ijtimoiylashuvning muayyan tomonini yoritadi, shuning uchun ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish o‘rniga to‘ldiruvchi tahlil vositalari sifatida qo‘llash maqsadga muvofiq. 1-jadvaldagi tipologiya aynan shu tamoyilga asoslangan: madaniy uzatish va rol tayyorgarligi funksional yondashuvdan, imkoniyatlarni tenglashtirish tanqidiy yondashuvdan, fuqarolik ishtiroki va subyektlashtirish esa pragmatik yondashuvdan kelib chiqadi. Bronfenbrenner modeli ularni yagona tizimga bog‘laydi, chunki u shaxs rivojlanishiga ta’sir qiluvchi muhitlarni bir vaqtda ko‘rib chiqishga imkon beradi [9]. Bu sintez milliy ta’lim siyosati uchun ham qulay: ijtimoiy barqarorlik va milliy qadriyatlarni saqlash vazifasi shaxsning tashabbuskorligini rivojlantirish vazifasi bilan bir qatorda ko‘riladi.

Burdye va Koulman tadqiqotlari ta’limdagi teng imkoniyatlar masalasini ijtimoiylashuv bilan bevosita bog‘laydi [3; 8]. O‘zbekiston sharoitida bu masala hududlar o‘rtasidagi ta’lim sifati tafovuti va raqamli resurslardan foydalanish imkoniyati bilan bog‘liq. Kam ta’minlangan oilalar farzandlarini kasbga, tadbirkorlikka va raqamli ko‘nikmalarga o‘rgatish ta’limning ijtimoiy mobillikni ta’minlash salohiyatini oshiradi. Bu yo‘nalish Taraqqiyot strategiyasida belgilangan inson kapitalini rivojlantirish vazifasi bilan hamohangdir [14].

Ta’limning ijtimoiylashtiruvchi natijalarini baholash masalasi hali yetarli ishlab chiqilmagan. Akademik o‘zlashtirish test va imtihonlar orqali o‘lchanadi, ijtimoiy kompetensiyalar esa ko‘pincha baholash tizimidan tashqarida qoladi. 1-jadvalda keltirilgan natija ko‘rsatkichlari bu bo‘shliqni to‘ldirish uchun asos bo‘lishi mumkin. Masalan, fuqarolik ishtiroki ijtimoiy loyihalarda qatnashish faolligi orqali, subyektlashtirish esa o‘quvchining munozarada o‘z fikrini dalillar bilan asoslay olishi orqali kuzatilishi mumkin. Bunday ko‘rsatkichlar portfolio, kuzatuv kundaliklari va loyiha himoyasi kabi sifat usullari bilan baholanishi maqsadga muvofiq.

Ijtimoiylashuvning milliy xususiyatlari ham muhokamani talab qiladi. Forobiy va Avloniy merosida ta’lim va tarbiya jamiyat bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida talqin etilgan [10; 11]. Oila va mahallaning tarbiyaviy an’analari bu merosning bugungi davomidir. Ta’lim muassasasi ushbu an’analarga tayangan holda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirsa, milliy o‘zlik va ochiq fikrlash bir-biriga zid bo‘lmaydi. Aksincha, o‘z madaniyatini chuqur bilgan yosh boshqa madaniyatlar bilan muloqotga ishonch bilan kirishadi va global axborot muhitida o‘z pozitsiyasini saqlay oladi. Shu ma’noda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi ijtimoiylashuvning metodologik tamoyili sifatida qaralishi kerak.

Oila qadriyatlari va ta’lim muassasasining zamonaviy talablari o‘rtasidagi munosabat ham muhokamaga muhtoj. Berger va Lukman ko‘rsatganidek, birlamchi ijtimoiylashuvda o‘zlashtirilgan qadriyatlar shaxs dunyoqarashining poydevorini tashkil etadi, ikkilamchi ijtimoiylashuv esa shu poydevor ustiga quriladi [5]. Demak, maktab va oliy ta’lim muassasasi oilada shakllangan hurmat, mehnatsevarlik, kattalarga ehtirom va mas’uliyat kabi fazilatlarga

tayanib ish ko‘rsa, ikkilamchi ijtimoiylashuv samaraliroq kechadi. Oila qadriyatlari va zamonaviy kompetensiyalar bir-birini to‘ldiradi: oilada shakllangan mas’uliyat hissi jamoaviy loyihada intizom bilan ishlashga, kattalarga hurmat esa kasbiy muhitda ustozdan o‘rganishga zamin yaratadi.

Pedagogning o‘rni ham alohida ahamiyatga ega. Ta’lim oluvchi ijtimoiy xulq namunalarini ko‘p hollarda o‘qituvchining shaxsiy namunasi orqali o‘zlashtiradi. Pedagogning muloqot madaniyati, adolatli baholashi va o‘quvchi fikrini hurmat qilishi sinfda hamkorlik muhitini yaratadi. Shuning uchun pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish dasturlarida ijtimoiy psixologiya, nizolarni hal etish va guruh bilan ishlash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ko‘paytirilishi maqsadga muvofiq.

Tahlil natijalaridan uzluksiz ta’limning har bir bosqichi uchun aniq tavsiyalar kelib chiqadi. Maktabgacha ta’limda o‘yin orqali hamkorlik, muloqot va qoidaga rioya qilish ko‘nikmalarini shakllantirish, ota-onalarni tarbiya jarayoniga muntazam jalb etish muhim. Umumiy o‘rta ta’limda sinfdan tashqari ijtimoiy loyihalar, o‘quvchilar o‘zini o‘zi boshqarish organlari, munozara klublari va mahalla bilan qo‘shma tadbirlar fuqarolik tajribasini beradi, yuqori sinflarda esa kasbga yo‘naltirish dasturlari kuchaytirilishi lozim. Professional ta’limda dual o‘qitish va korxonalardagi amaliyot kasbiy ijtimoiylashuvning asosiy vositasi bo‘lishi kerak. Oliy ta’limda talabalarning ilmiy jamiyatlar, volontyorlik va ijtimoiy tadbirkorlik loyihalaridagi ishtiroki rag‘batlantirilishi, kurator va ustoz-shogird tizimi orqali kasb odobi o‘rgatilishi maqsadga muvofiq. Kattalar ta’limida esa qayta tayyorlash kurslari raqamli ko‘nikmalar bilan birga jamoada ishlash va muloqot madaniyatini ham qamrab olishi kerak.

Tadqiqotning bir qator cheklovlari bor. Birinchidan, u nazariy-tahliliy xarakterga ega, shuning uchun taklif etilgan tipologiya va hamkorlik modeli empirik jihatdan tekshirilmagan. Ikkinchidan, tahlilda asosan umumiy nazariyalar va milliy me’yoriy hujjatlar ko‘rib chiqildi, ta’lim muassasalarining ichki hujjatlari va amaliy tajribasi tahlildan tashqarida qoldi. Uchinchidan, ijtimoiylashuvga ta’sir etuvchi diniy-ma’rifiy, sport va madaniyat muassasalari kabi institutlar modelga kiritilmadi. Keyingi tadqiqotlarda turli hududlardagi ta’lim muassasalarida institutsional hamkorlik holatini o‘rganish, ijtimoiy kompetensiyalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotda sinab ko‘rish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar uchun so‘rovnoma, fokus-guruh va pedagogik kuzatuv usullarini birgalikda qo‘llash samarali bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Ta’lim shaxs ijtimoiylashuvining tizimli va uzluksiz instituti bo‘lib, uning ijtimoiy-falsafiy mohiyati madaniy uzatish, rol tayyorgarligi, fuqarolik ishtiroki, imkoniyatlarni tenglashtirish va subyektlashtirish funksiyalarining uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Ta’limning moslashtiruvchi va rivojlantiruvchi

vazifalari dialektik birlikni tashkil etadi: shaxs jamiyat qadriyatlarini o‘zlashtiradi va ayni vaqtda o‘z tashabbusi bilan ijtimoiy munosabatlarning rivojiga hissa qo‘shadi.

Raqamli transformatsiya ijtimoiylashuv funksiyalariga yangi mazmun bermoqda, shu bois raqamli savodxonlik, media madaniyat, axborot xavfsizligi va mas’uliyatli muloqot ko‘nikmalari ta’lim mazmunining tarkibiy qismiga aylanishi lozim. Uzluksiz ta’limning har bir bosqichi ijtimoiylashuvda o‘z vazifasiga ega, bosqichlar o‘rtasidagi uzviylik esa shakllangan ko‘nikmalarning saqlanishini ta’minlaydi. Ta’limning ijtimoiylashtiruvchi samaradorligi uning oila, mahalla, mehnat bozori, axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorligiga bog‘liq. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi shaxsning madaniy o‘zligini mustahkamlaydi va uning madaniyatlararo muloqotga tayyorligini oshiradi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni taklif etamiz: ta’lim muassasalarida oila va mahalla bilan hamkorlikning doimiy mexanizmlarini (ota-onalar kengashlari, mahalla bilan qo‘shma ijtimoiy loyihalar, volontyorlik dasturlari) yo‘lga qo‘yish; ta’lim natijadorligini baholash tizimiga ijtimoiy kompetensiyalar ko‘rsatkichlarini kiritish; o‘quv jarayonida hamkorlikda o‘qitish, loyiha asosida o‘qitish va munozara metodlarini kengaytirish; pedagoglar malakasini oshirish dasturlariga ijtimoiylashuv psixologiyasi va media savodxonlik modullarini qo‘shish; kam ta’minlangan oilalar farzandlari va olis hududlardagi ta’lim oluvchilarning raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish. Bu choralar ta’limning ijtimoiylashtiruvchi salohiyatini to‘laroq ochishga va faol, mas’uliyatli fuqarolarni tarbiyalashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Durkheim E. Education and Sociology / transl. S.D. Fox. – Glencoe, Ill.: Free Press, 1956. – 163 p.

2. Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.

3. Bourdieu P., Passeron J.-C. Reproduction in Education, Society and Culture. – London: Sage, 1977. – 254 p.

4. Parsons T. The School Class as a Social System: Some of Its Functions in American Society // Harvard Educational Review. – 1959. – Vol. 29, № 4. – P. 297–318.

5. Berger P.L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. – Garden City, NY: Doubleday, 1966. – 219 p.

6. Мудрик А.В. Социализация человека. – М.: Академия, 2004. – 304 с.

7. Biesta G. Good Education in an Age of Measurement: On the Need to Reconnect with the Question of Purpose in Education // Educational Assessment, Evaluation and Accountability. – 2009. – Vol. 21, № 1. – P. 33–46. – DOI: 10.1007/s11092-008-9064-9.

8. Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94, Supplement. – P. S95–S120. – DOI: 10.1086/228943.

9. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 p.

10. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 320 b.

11. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent, 1913. – 132 b.

12. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020, O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/5013007

13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 31.12.2019, 1059-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/4676839

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 28.01.2022, PF-60-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/5841063

15. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021. – 186 p.